

Skjern Å

- et krydsfelt mellem interesser

Naturgenopretning

Skjern Å er igen under forvandling. Naturprojektet, der skal genskabe naturværdierne i åen og dens dal er i gang. De tekniske forhold er til at løse. Men der er mange modstridende interesser at tage stilling til.

Landskabet omkring den nederste del af Skjern Å er under forvandling: Skov- og Naturstyrelsen er ved at gendanne fordums vådområder i den del af Skjern Å dalen, der blev forvandlet til tørre marker i 1960'erne. Danmarks sidste landvindingsprojekt.

En gammel historie

Der er ikke noget nyt i, at landskabet omkring åerne forandres. Vandløbene har altid modelleret landskabet, og i et "blødt" land som vores går det hurtigt. De former ådalene, flytter jorden ud mod havet, skifter plads, skifter form, til tider har de ét løb, til andre tider fletter løbene sig imellem hinanden. Om vinteren kan åen brede sig ud over hele dalen.

Det nye ved Skjern Åen er, at nu er det mennesker, der modellerer. Heller ikke dette er særlig nyt. Skjern Åens vestlige del var farlig at passere om vinteren. Det var her, kong Hans døde, efter at han en kold

februardag 1513 var faldet i vandet, og åen har sikkert også taget mange stude og stude drivere med i tidens løb. Der blev bygget broer, som kun holdt en stakket tid, selv om de var bygget af det største tømmer fra Silkeborgskovene. Men i 1840 blev der gjort noget radikalt: En å-slynge mellem Tarm og Skjern, der altid gav problemer, blev gravet igennem. Vandets vej blev kortsluttet, og både den nye landevej og tre nye broer holdt. Slingen, der bremsede vandet, var væk.

Skjern Åen var andet end et trafikproblem. Ved de ca. 1526 km vandløb, der afvander Skjern Åens opland, stort som Fyn, blev der produceret hø, vandet og næret af åernes vand. Det var mere end foder. Næringsstofferne blev med gødningen brugt på de magre marker, der omgav ådalene. Høet var det vigtigste råstof, og man fik det kun fordi åen var der. Jo bredere enge, des mere hø. Det levede man af i Lønborg – når åen var i det lune. For jo større

Skjern Å set nord for Lønborg i juni 1999

å, des mere ustyrlig. Alt for ofte blev tilværelsen i Lønborg slået i stykker, fordi åen tog høstakene tilbage. De endte i Ringkøbing fjord i regnrige somre.

Reguleringerne

Der var mange tanker om at bygge diger og regulere åen gennem 1800-tallet, men indenrigsministeriet i det fjerne København gav kun bevilling til et par halvhjertede forsøg.

I 1887 havde Det Danske Hedeselskab et vidtskuende projekt på tegnebrættet: Selve Skjern Åen skulle have sit eget isolerede løb fra Borris og videre ud til fjorden, så engene her ikke blev oversvømmet af vandet inde fra Jylland. Her skulle åen lukkes inde bag diger, og den skulle rettes ud.

Engene skulle så afvandes af to kanaler, der løb parallelt med åen: Dette projekt kom til at vente næsten 100 år.

Men et mindre projekt blev det til: Omkring forrige århundredskifte blev Skjern Åen, der sendte en slynge ind til kirken i Lønborg, flyttet nordpå, så det løb som en nogenlunde lige kanal ud til fjorden, og der blev bygget diger. Nu kunne man bjerge høet i nogenlunde sikkerhed, fordi man kunne styre sommeråen. Vinteråen

Kodbølstyrtet, kom og se, om føje år...

Pumpestation Midt – snart væk fra landskabet.

Af Bent Lauge Madsen

anden den nye omlægning.

Foto: Jørgen Dahlggaard

derimod bestemte selv, men det gjorde kun engene mere frugtbare.

På egnen kalder man denne bedrift for "Den store åregulering", og der er stadig folk, der har kendt de å-børster, der i træsko og med trillebør gjorde arbejdet.

Det vi normalt kalder Skjern Å-reguleringen blev gennemført i 1960'erne: Danmarks sidste landvinding. Sagt lidt enkelt var det tegningerne fra 1887, der blev hentet frem. Idemæssigt set var det gamle projekt bæredygtigt – men nu handlede det om andet end hø. Nu var det korn, og det krævede at åen også kunne styres om vinteren. Skjern Åens sidste ca. 20 km sender nu sit vand i en højbane direkte ud i Ringkøbing Fjord med alt hvad den fører med sig af sand, okker og næringsalte inde fra det store opland. Nu renses åens vand ikke som dengang, det om vinteren bredte sig ud over dalen.

De 4000 ha nye marker blev

holdt tørre af 5 pumpestationer, som hvert sekund kunne løfte op til 7 m³ vand op i parallelkanalen.

De fleste forventninger til projektet blev opfyldt: Der kom frugtbare marker, vadefuglene og laksen forsvandt, okkeren strømmede ud, og Ringkøbing Fjord fik det skidt.

Mange konflikter

Projektet fra 1960'erne gik ikke stille af: Landmændene på egnen var ikke enige. Fiskerne i Ringkøbing fjord var meget imod, for de kunne se deres levevej blive ødelagt. Jægere og

andre naturinteresserede kunne se deres grundlag forsvinde. Men i takt med at modstanderne af projektet blev hørbare, og at de fleste boede i København, blev landmændene enige: Pengene og den politiske holdning var med dem. Åen blev reguleret.

I 1999 startede så en ny epoke: Over halvdelen af de indvundne marker er igen ved at blive vådområde, den lige å fra Borris skal igen slynge sig og gå over sine bredder.

Det hele startede mere end ti år før. Forståelsen af, at der kunne være en sammenhæng mellem åens naturtilstand og laksens skæbne var til at forstå. Men nu var ideerne om, at åen og engene, var en del af naturens store renseanlæg, ved at brede sig også til Christiansborg:

I 1987 besluttede Folketinget, at Skjern Åens selvrensningsevne skulle gendannes!

Forskellige natursyn

Nu kom der gang i den. Ornitologer og lystfiskere var begejstrede. Men der var ikke mange lokale landmænd, der så med sympati på, at frugtbare marker skulle overlades til naturen. Mange af dem var selv med til

at indvinde de gode marker, og de havde glæde af dem. Ligesom i tresserne stødte to vidt forskellige natursyn sammen. Men meget var anderledes end dengang, også fremtidens priser på korn og andre landbrugsvarer. I 1998 vedtog Folketinget anlægsloven om Skjern Å naturprojektet til godt en kvart milliard kr.

I mellemtiden var der lavet en lang række undersøgelser og vurderinger af projektet, der tog endelig form i 1988 som "sydløsningen": Skjern Å skal ikke kun have en bedre selvrensning, 2200 ha syd for den udrettede Skjern Å skal være et godt naturområde i fremtiden. Mange mennesker havde sagt deres meninger.

Der er to grundprincipper i naturgenopretning i Danmark: De lokale interesser skal have afgørende indflydelse, og jorden skal afstås frivilligt: Landmændene skal være med, og et af midlerne er, at samfundet skal købe deres jord, helst bytte med anden landbrugsjord, der ligger i nærheden. Det kaldes jordfordeling. Der er dog i Skjern Å anlægsloven en paragraf, der gør det muligt at ekspropriere, hvor der ikke er andre muligheder. Indtil maj 1999 er der i

	Kvælstof	Fosfor	Jern (okker)
Tilførsel med åen	5500 tons	125 tons	2800 tons
Reduktion i naturprojektet	330 tons (6%)	15 tons (12%)	640 tons (25%)

Tabel: "...at genskabe Skjern Åens selvrensende evne".

Foto: Jørgen Dahlggaard

I forbindelse med den officielle start af gravearbejdet i juni 1999, gav flere landmænd udtryk for deres utilfredshed med dansk miljøpolitik.

Foto: Skov- og Naturstyrelsen (BLM)

Muddermaskiner og gravkøer præger land- og vandskab ved Skjern Å.

den vestlige del, hvor projektet starter, kun eksproprieret 12,7 ha jord ud af 1400 ha.

Projektet er i gang, men der er ikke stille om det: Spillet om jorden er afgjort, men ikke om hvad naturområdet skal bruges til. Her er også mange forskellige meninger, alt efter om man er jæger, lystfisker, ornitolog, kanosejler etc. Må man frit

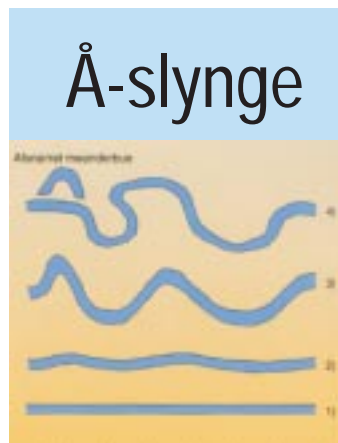
være i området, eller skal der spærres af hensyn til naturen. Alt dette diskuteres i en brugergruppe, som skal indstille til Miljø- og Energiministerien, hvordan de mener, vi skal bruge den nye Skjern Å.

Den nye å

Landskabet mellem Lønborg og Fjorden ser meget anderledes ud nu end for et år siden: Det ligner en rodet byggeplads, naturgenopretning er ikke altid pænt, når det starter. Grave-maskiner og dumpere, nutidens trillebør, kører gennem landskabet og i deres spor tager åen sine nye, eller rettere, gamle former.

Forud ligger et meget omhyggeligt målearbejde i felten, der bl.a. skal sikre, at der ikke sker utilsigtede oversvømmelser af områder uden for projektet. Åens dimensioner er nøje tilpasset de vandføringer og ikke mindst det sediment, der skal føres af sted. Her udnyttes de store erfaringer, vi i Danmark har med andre genopretninger, eller restaureringer af vandløb, om end ingen er så omfattende som Skjern Å naturprojektet.

I store træk skal den nye å følge sporene fra åen før den store å-udretning. Men ved nogle af de store vejbroer må man gå på kompromis og holde åens nuværende løb fast. En del af Søndre parallelkanal bevares, dels for at sikre byafvandingen af Tarm by og marker i nærheden, dels for at skåne bestanden

Et vandløb har en iboende tendens til at slynge sig - det *meanderer* og udvikler såkaldte *meanderbuer* (å-slynger). Et udrettet vandløb vil med tiden sno sig igen. Her ses en udvikling fra et snorlige vandløb til en fuld udvikling med afsnørede buer. De ses som hesteskoformede søer i nærheden af vandløbet. Ved fuldudvikling er det naturligt, at åen i perioder går over sine bredder og oversvømmer de lave engarealer. Det vil tage meget lang tid for en å som Skjern Å selv at udvikle mæandere, flere hundrede år, måske tusinde. Derfor må vi ty til grave-maskinen. De fleste danske vandløb er regulerede - typisk i form af en udretning og/eller en uddybning.

Foto: J. Dahlggaard

Minister Svend Auken med det første spadestik. Det var dog en af forgængerne: Chr. Christensen, som fik loven om udarbejdelsen af projektet vedtaget i 1987.

af den sjældne plante vandranke, der har en tæt bestand i denne kanal.

Den nye å's linier "afsættes" ved hjælp af satellitstyr (GPS), der kan fastlægge koordinater med mindre end en cm nøjagtighed. Grave-maskinerne ledes af laserudstyr, der kontrollerer dybden. Kanalen, vandet løber i, er ikke bare en bred grøft.

Nogle steder er den ene side stejl, den anden fladere, andre steder omvendt. Rækkefølgen er ikke tilfældig, men bygget på den viden, vi har om formerne i de få naturligt slyngede vandløb. De formmæssige rytmer i vandløbene er mere eller mindre en funktion af ca. 7 gange vandløbsbredden, når vandet når til kanten. Ingen har endnu kunnet forklare 7-tallet, kun konstatere, at sådan opfører vandløb sig verden over.

I den vestlige del vil der være et egentligt strømløb, men noget af vandet, bl.a. fra Ganer Å, vil løbe ud over et stort, fladt område; her vil komme et lavvandet sø, som holder okker og andet sediment tilbage. Dette vådområde vil med tiden fyldes op, og det overlades til åens egne kræfter at forme vådområdet.

Fra Lønborg kirke kan man nu følge den nye slyngede å både mod vest og mod øst. Længere ude deler den sig i tre løb, hvor det ene slynger sig i dele af Søndre parallelkanal og den udrettede Skjern Å. Her er det muddermaskiner, der må gøre arbejdet. Herude gendannes det gamle delta, som får lov til at udvikle sig, som det vil, inden for projektområdet.

Efter planen skal der løbe vand i åen i den vestlige del fra oktober 2000, og i hele den nye å fra slutningen af 2002, hvor projektet er nået til Borris. Så er 19 km lige Skjern Å erstattet af 26 km slyngt Skjern Å, - og marker er forvandlet til enge og vådområder.

Foto: Skov- og Naturstyrelsen (BLM)

Den sidste affrudning af løbet er et laserstyret præcisionsarbejde.

Hensyn til laksen

Den Skjern Å laks, der er fortalt om i Aktuel Naturvidenskab nr. 99/2, er central i naturprojektet, som kan være med til at sikre, at arten bevarer i Danmark. Den får nye gydepladser som erstatning for dem, der er gravet væk, bl.a. i 1960'erne. Laksen er også, ligesom broerne, med til at bestemme åens forløb: Hvis åens vand skulle løbe gennem Hestholm søen, ville mange af de unge laks, smolten, ende deres dage i maven på gedder, inden de nåede ud i havet. Derfor føres en betydelig del af vandet igennem et selvstændigt, geddefrit strømløb uden om søen.

Der tænkes også på lak-sene, mens den nye å laves. Mudder-maskinen, der graver delta ved Skjern Åens udløb, holder pause, når smolten vandrer ud om foråret. Hele projektet overvåges grundigt af Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Danmarks Miljøundersøgelser, Danmarks Fiskeriundersøgelser og Ringkøbing Amt, dels for at samle ny viden, dels for at kunne følge, om forventningerne opfyldes, og om det er nødvendigt at ændre noget.

Spor fra fortiden

Hist og her i området graver maskinerne grøfter på kryds og tværs, så rette som de mange grøfter, der blev gravet i 1960'erne. Det er arkæologernes søgegrøfter, og de har allerede bragt ny viden frem. Der er fundet tydelige hjulspor, som en kulstof-14 analyse har dateret til bronzealderen. Der er fundet gamle marker med spor af muldfjæls-plov, som den overraskende kulstof-14 datering placerede før vikingetiden, hvor det har været gængs viden, at denne plov først blev brugt fra vikingetiden. Endnu er der ikke fundet sikre spor af gamle havneanlæg, der burde være i et sådant område. Men det er ikke let at være arkæolog i et

Gravearbejdet er startet i den vestlige del. Kilde: SNS.

Grafik: Skov- og Naturstyrelsen

Skjern Å før (øverst) og efter naturprojektet. Endnu løber vandet gennem en højbane" ud til fjorden, men snart vil det løbe i en slynget å og sprede sig over engene.

Arkæologernes søgegrøfter bringer fortid frem.

Foto: Skov- og Naturstyrelsen (BLM)

terræn, hvor vandmasserne gennem århundreder har lavet om på alle lagfølgere.

Værd at besøge

Området vil blive et nationalt og internationalt naturområde, værd at besøge. Lystfiskere vil søge hertil for at fange Skjern Å laks, kanofolk vil drive på rolige delta-arme, og jægere vil gå på andejagt, alt afhængig af, hvad der bliver besluttet om, hvad den nye Skjern Å skal bruges til. Men man behøver ikke, at afvente dette, hvis man vil have

en Skjern Å oplevelse. Der er meget at se på nu. Her kan man se, hvordan et naturområde gendannes. Fra Lønborg kirke og fra taget ved Pumpestation Nord er der en fortrinlig udsigt. Veje fører gennem området, om end de af og til har hjulspor efter dumperne. I oktober 2000 er den nye vej fra Lønborg ud over engene klar til både biler og cykler. Der er udstillinger, og de lokale turistkontorer har et rigt informationsmateriale, og der er muligheder for ekskursioner, ledet af Oxbøl Statsskovdistrikt (tlf. 76541020).

H.C. Andersens ord forud for en anden stor dansk landskabsforvandling gælder også her: "Skynd dig, om føje år...". De næste par år ligger der en stor oplevelse ved Skjern Åen. Her kan man se aktuel naturvidenskab i praksis. ☺

Om forfatteren

Bent Lauge Madsen er ferskvandsbiolog, ansat i Skov- og Naturstyrelsen.

Privat:

Kirkensgårdvej 38
7620 Lemvig

Tlf. 97836630

E-post: blm@sns.dk

Flere oplysninger:

Skjern Å – sammenfatning af den eksisterende viden.

Redaktion Lars M. Svendsen og Hans Ole Hansen. Rapport fra Miljø- og Energiministeriet, Maj 1997.

Købes i Miljøbutikken, tlf. 33954000.

Skjern Å naturprojektet. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1999. Købes i Miljøbutikken, tlf. 33954000.

Oxbøl Statsskovdistrikt tlf. 76541020.

Ny artikel om arkæologi m.m.: *Vadesteder i Skjern Åens delta*, af Jens Tyge Møller, GeologiskNyt nr.1-2000.

Hjemmeside:

Skov- og Naturstyrelsen har denne hjemmeside om Skjern Å Naturprojektet:

www.sns.dk/natur/netpub/skjernaa/index.htm

